

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

УДК 349.2

ІНШИН М.І.

СУТНІСТЬ ПРАВОВІДНОСИН ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОПОМОГАМИ У ЗВ'ЯЗКУ З НАРОДЖЕННЯМ І ВИХОВАННЯМ ДИТИНИ

У статті досліджено сутність правовідносин щодо соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням і вихованням дитини. Наведено позиції вчених щодо цієї теми. Визначено та розглянуто ознаки суб'єктивного права в правовідносинах щодо соціального забезпечення допомогами у зв'язку з народженням і вихованням дитини.

Ключові слова: право соціального забезпечення, суб'єктивне право в правовідносинах, народження та виховання дитини, соціальна допомога, матеріальні й процедурні правовідносини.

В статье исследована сущность правоотношений по социальному обеспечению пособиями в связи с рождением и воспитанием ребенка. Приведены позиции ученых по данной теме. Определены и рассмотрены признаки субъективного права в правоотношениях по социальному обеспечению пособиями в связи с рождением и воспитанием ребенка.

Ключевые слова: право социального обеспечения, субъективное право в правоотношениях, рождение и воспитание ребенка, социальная помощь, материальные и процедурные правоотношения.

The paper studies the essence of the relations of social security benefits in connection with the birth and upbringing of the child. Given the position of scholars on this topic. Identified and discussed symptoms of subjective rights in legal social security benefits in connection with the birth and upbringing of the child.

Key words: social security law, subjective law in the legal relationship, birth and upbringing of the child, social assistance, material and procedural legal relations.

Вступ. Зміст правовідносин у загальній теорії права прийнято розглядати в єдності його юридичного й матеріального (фактичного) аспектів. Зокрема, під юридичним змістом розуміють власне суб'єктивні права та юридичні обов'язки, а під матеріальним – реальні дії щодо використання та здійснення таких суб'єктивних прав і юридичних обов'язків, фактичну поведінку (дію чи бездіяльність), яку правомочний суб'єкт може, а правозобов'язаний

© ІНШИН М.І. – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, завідувач кафедри трудового права та права соціального забезпечення (Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

повинен здійснити [1, с. 133–134]. При цьому спостерігається нерозривний зв'язок між юридичним і матеріальним змістом правовідношення. Те, що умовно позначається як юридичний зміст, є лише можливістю, яка втілюється в дійсності, розкривається в матеріальному змісті правовідносин. Тому в дослідженнях, присвячених правовідносинам, розкриваються такі елементи змісту правовідношення, як суб'єктивні права, юридичні обов'язки та реальні дії (поведінка, вчинки) суб'єктів правовідносин. Усі ці аспекти необхідно враховувати для ґрунтовного проведення аналізу сутності правовідносин щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини.

Питанням вивчення сутності правовідносин щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням та вихованням дитини займалися такі вчені, як В.С. Андреев, М.І. Боднарук, Н.Б. Болотіна, Л.А. Гречук, М.Л. Захаров, Т.В. Іванкіна, Р.І. Іванова, І.Р. Маматказін, С.М. Прилипка, Б.І. Сташків, Я.М. Фогель, Н.М. Хуторян, О.Г. Чутчева та інші. На сьогодні проблематика сутності правовідносин щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини залишається актуальною, адже дослідження згаданих науковців необхідно ґрунтовно вивчити та надати комплексну оцінку цьому виду правовідносин.

Постановка завдання. Мета статті – розкрити сутність такого аспекту правовідносин у сфері соціального забезпечення, як правовідносини щодо надання допомог у зв'язку з народженням і вихованням дитини.

Результати дослідження. У літературі з права соціального забезпечення часто зустрічається характеристика правовідносин щодо соціального забезпечення як односторонніх, тобто таких, у яких одному суб'єкту належать винятково права (цей суб'єкт іменується правомочним), а іншому – лише обов'язки (зобов'язаний суб'єкт). Водночас висловлюються також інші позиції стосовно характеристики змісту правовідносин щодо соціального забезпечення. Так, В.С. Андреев погоджується з тим, що для правовідносин щодо соціального забезпечення характерно те, що один суб'єкт-громадянин має права на отримання певних видів забезпечення (може вимагати надання йому певного об'єкта правовідношення), а інший суб'єкт є зобов'язаним надати йому відповідне забезпечення. Учений підкреслює, що це не характеризує правовідносини щодо соціального забезпечення як прості чи односторонні, оскільки в більшості правовідносин суб'єкти володіють низкою прав та обов'язків, причому правами наділяються не лише громадяни, а й суб'єкти, які протистоять їм у правовідношенні [2, с. 120–121]. Однак двосторонній характер притаманний винятково процедурним правовідносинам щодо соціального забезпечення. Натомість матеріальні правовідносини щодо соціального забезпечення характеризуються одностороннім характером. Зміст матеріального правовідношення щодо соціального забезпечення у зв'язку з народженням і вихованням дитини складають суб'єктивне право фізичної особи на отримання певного виду соціальної допомоги в зазначеному в законі розмірі та суб'єктивний юридичний обов'язок фонду чи держави призначати й виплачувати допомогу у визначеному розмірі.

Водночас матеріальні та процедурні правовідносини перебувають у нерозривному зв'язку, який позначається також на їх змісті. З огляду на те, що заява про призначення конкретного виду допомоги у зв'язку з народженням і вихованням дитини є реалізацією вже існуючого суб'єктивного права на цей вид забезпечення та водночас юридичним фактом, що тягне виникнення процедурного правовідношення, ми аналізуємо права й обов'язки суб'єкта-одержувача щодо надання відомостей, які підтверджують право на допомогу, як зміст не матеріального, а процедурного правовідношення.

Під суб'єктивним правом у змісті правовідносин щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини в теорії права розуміються належні суб'єкту права, вид і міра можливої (дозволеної) поведінки в правовідношенні, закріплені юридичними нормами з метою задоволення його інтересів, забезпечені кореспондуючим обов'язком іншого суб'єкта правовідносин та гарантовані державою. Стосовно права соціального забезпечення детально характеристику суб'єктивного права в сучасній літературі здійснив Б.І. Сташків [3, с. 66–70], концепція якого заслуговує на схвалення та може використовуватись для дослідження суб'єктивного права в правовідносинах щодо соціального

забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини. Зокрема, наведену автором характеристику суб'єктивного права в правовідносинах щодо соціального забезпечення було здійснено за сімома ознаками. Тому варто розглянути вияв цих ознак у суб'єктивному праві в правовідносинах щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини.

Першою ознакою, яку виділив Б.І. Сташків, є те, що суб'єктивне право утворюється на підставі норм права соціального забезпечення та ними обумовлюється [3, с. 66]. Це пояснюється насамперед тим, що відносини щодо соціального забезпечення існують винятково в правовій формі. У нормативно-правових актах чітко називаються підстави виникнення права на отримання конкретного виду допомоги у зв'язку з народженням і вихованням дитини, її розмір, суб'єкти та межі можливої поведінки уповноваженого суб'єкта.

Друга ознака – те, що суб'єктивне право здійснюється з метою задоволення інтересів правомочного суб'єкта [3, с. 67]. У загальній теорії права під законним інтересом прийнято розуміти розкритий в об'єктивному праві або такий, що постає з його загального змісту, і певною мірою гарантований державою юридичний дозвіл, що виражається в прагненнях суб'єкта користуватися певним соціальним благом, а також у необхідних випадках звертатися за захистом до компетентних структур (з метою задоволення своїх інтересів, що не суперечать загальнодержавним) [4, с. 73]. На інтерес як мету здійснення суб'єктивного права звертав увагу також С.Н. Братусь [5, с. 34]. Інтерес у правовідносинах щодо соціального забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини обумовлюється або бажанням відповідних осіб отримати компенсацію (у повному обсязі чи частково) тимчасово втраченого заробітку у зв'язку з народженням дитини та доглядом за новонародженою дитиною, або необхідністю догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку чи дитиною-інвалідом до 16 років, хворою дитиною тощо, або бажанням отримати компенсацію у зв'язку з підвищеними витратами, викликаними народженням дитини, чи державну допомогу у зв'язку з малозабезпеченістю.

Третьою виділеною Б.І. Сташківим ознакою суб'єктивного права є те, що воно персоналізує й конкретизує об'єктивне право [3, с. 68]. Об'єктивне та суб'єктивне право співвідносяться як абстрактне й конкретне. Об'єктивне право трансформується в право суб'єктивне за настання в житті суб'єкта певної життєвої обставини, з якою закон пов'язує виникнення, зміну чи припинення суб'єктивного права. Тобто за настання в житті конкретної людини обставини (декількох обставин), з якими закон пов'язує право на отримання допомоги у зв'язку з народженням і вихованням дитини, у цієї фізичної особи виникає суб'єктивне право на її отримання.

Четвертою ознакою суб'єктивного права є виникнення його за наявності конкретних юридичних фактів [3, с. 68]. Дії та події, зазначені в гіпотезі норми права, у разі їх вчинення чи настання дають можливість реалізувати належне особі право, стимулюють її до активних дій. Закріплене в правовій нормі право перетворюється на суб'єктивне, яким правомочна особа може скористатись. Наведене повною мірою стосується також суб'єктивного права на соціальне забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини, яке також виникає в результаті трансформації з об'єктивного в разі настання визначених законом юридичних фактів.

П'ятою ознакою є те, що суб'єктивне право на соціальне забезпечення існує в соціально забезпечувальних правовідносинах [3, с. 69]. Як правило, норма права реалізується в правовідношенні, коли є конкретні його учасники, визначено їх суб'єктивні права й обов'язки, є всі необхідні юридичні факти та встановлено об'єкт, щодо якого виникає це правовідношення. Поза правовідношенням суб'єктивне право, у тому числі й право на соціальне забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини, не може бути здійсненим. У правовідношенні об'єктивне право «оживає», набуває всіх ознак суб'єктивного права.

Шостою названою Б.І. Сташківим ознакою суб'єктивного права є те, що воно в разі його порушення забезпечується заходами державного примусу [3, с. 69]. Санкція норми права передбачає наслідки невиконання обов'язків учасниками соціально забезпечувальних

правовідносин, тобто юридичну відповідальність. Це право встановлює певну систему гарантій прав людини в цій сфері.

Сьомою ознакою є можливість використання суб'єктивного права правомочною особою на власний розсуд [3, с. 70]. Диспозиція норми права у встановлених межах дозволяє особі різні варіанти дій щодо належного їй суб'єктивного права у сфері соціального забезпечення. Вона може його реалізувати негайно, відкласти на невизначений час або зовсім ним не скористатись.

Водночас сукупність ознак, виділених Б.І. Сташківим, не є повною. До них необхідно також віднести таку ознаку суб'єктивного права, як його безумовність. Безумовність соціальних прав, як стверджує І.Р. Маматказін, полягає в тому, що особі не може бути відмовлено в наданні будь-якого матеріального блага з мотивів перевитрати певного фонду суспільного споживання [6, с. 20]. Відповідно, безумовність права на соціальне забезпечення допомогою у зв'язку з народженням і вихованням дитини полягає в тому, що особі не може бути відмовлено в наданні відповідної соціальної допомоги у зв'язку з відсутністю коштів у відповідному фонді (бюджеті) чи з інших причин, які не пов'язані з наявністю підстав для отримання такої допомоги.

Крім того, окремою ознакою суб'єктивного права на отримання соціальної допомоги у зв'язку з народженням та вихованням дитини є особлива процедура його здійснення, яка полягає в тому, що в законодавстві визначається форма вираження волевиявлення фізичної особи на отримання допомоги, встановлено строки здійснення цього права тощо. Волевиявлення суб'єкта-одержувача варто розглядати як здійснення права на конкретний вид допомоги. При цьому волевиявлення суб'єкта щодо отримання допомоги є необхідним як у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, так і під час надання державної соціальної допомоги. Це пояснюється сутністю правовідносин щодо соціального забезпечення, а також тим, що право суб'єкта може бути реалізоване винятково за допомогою здійснення активних дій із боку зобов'язаного органу. Органи соціального захисту населення можуть виконати покладений на них обов'язок лише в тому випадку, якщо уповноважений суб'єкт висловить намір здійснити своє суб'єктивне право. Таким чином, органи соціального захисту населення (а також фонд) не виступають ініціативною стороною. Їхній обов'язок, як відзначала Р.І. Іванова, приводиться до руху завжди через волевиявлення громадянина, який має право на конкретний вид соціального забезпечення [7, с. 58]. Це обумовлюється тим, що примусове здійснення суб'єктивного права не допускається, оскільки суперечить самій сутності суб'єктивного права. У правомочного суб'єкта завжди існує можливість обрати певний варіант поведінки: здійснити право або відмовитись від його здійснення.

У зв'язку із цим вважаємо необґрунтованою позицію Л.О. Гречук щодо того, що волевиявлення правомочної особи притаманне винятково системі державної соціальної допомоги та є вираженням її адресності [8, с. 85].

Волевиявлення суб'єкта-одержувача виражається у формі заяви до органів соціального захисту населення про призначення та виплату певного виду допомоги. В адміністративному праві під заявою розуміють звернення з проханням про задоволення тих або інших прав і законних інтересів громадян, не пов'язаних із їх порушенням [9, с. 133]. Під заявою за призначенням соціальної допомоги у зв'язку з народженням і вихованням дитини необхідно розуміти звернення суб'єкта-отримувача вказаних видів допомоги з клопотанням про сприяння здійсненню його суб'єктивного права на конкретний вид допомоги.

Право на отримання певного виду соціального забезпечення здійснюється особисто, однак у деяких випадках здійснення цього права можливе лише через представника. Мова йде про ситуації, коли суб'єктом-одержувачем виступає особа, яка не володіє необхідним обсягом дієздатності (недієздатні, неповнолітні). У таких випадках у правовідносинах щодо надання конкретного виду соціального забезпечення, як правило, виступає законний представник, саме він здійснює право недієздатного суб'єкта. Водночас у літературі висловлювалась думка, що звернення недієздатного до органів соціального захисту населення не може бути підставою для відмови в розгляді справи [10, с. 42; 11, с. 68–69], оскільки визнання особи цивільно-не-

дієздатною не спричиняє втрату соціально-забезпечувальної дієздатності. Можливість участі законного представника в цих випадках є допустимою у зв'язку з тим, що малолітня дитина або особа, визнана недієздатною, як правило, позбавляється можливості брати участь у правовідносині, оскільки не усвідомлює необхідність цього через своє малолітство або стійкий психічний розлад. Визнання особи обмежено дієздатною жодною мірою не впливає на її право на призначення допомоги, згода опікуна на подання заяви в цьому випадку не вимагається. Водночас визнання фізичної особи недієздатною чи обмежено дієздатною впливає на можливість її участі в цивільних правовідносинах. Тому самостійне отримання вже призначеної допомоги таким суб'єктом не можливе, оскільки виплата нарахованої допомоги є цивільно-правовою угодою та має здійснюватись за участю законного представника.

Щодо періодичних видів державної соціальної допомоги необхідно розрізняти також момент виникнення права на певний вид соціального забезпечення та момент, з якого призначається соціальна допомога. Вони можуть збігатися в часі лише в тому разі, якщо звернення до органів соціального захисту населення відбулося в день виникнення права на отримання допомоги. Якщо ж таке звернення відбулося пізніше дня виникнення права, то допомога призначається з дня звернення. Таке положення характерне для таких видів державної соціальної допомоги, як допомога по догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку та допомога дітям-інвалідам. Ці строки передбачено як у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, так і в системі державної соціальної допомоги.

Висновки. Отже, розглянуто юридичний обов'язок у змісті правовідносин щодо соціального забезпечення допомогоюми у зв'язку з народженням і вихованням дитини. Зобов'язаними суб'єктами в правовідносинах щодо соціального забезпечення є сама держава (в особі органів соціального захисту населення), а також фонд. Саме тому, говорячи про юридичний обов'язок у змісті правовідносин щодо соціального забезпечення допомогоюми у зв'язку з народженням і вихованням дитини, ми говоримо про обов'язок вказаних суб'єктів.

Список використаних джерел:

1. Скакун О.Ф. Теория права и государства / О.Ф. Скакун, Н.К. Подберезский. – Х. : Б.и., 1997. – 496 с.
2. Андреев В.С. Право социального обеспечения в СССР : [учебник] / В.С. Андреев. – М. : Юридическая литература, 1987. – 352 с.
3. Сташків Б.І. Зміст соціально забезпечувальних правовідносин / Б.І. Сташків // Право України. – 2003. – № 6. – С. 66–70.
4. Малько А.В. Законные интересы как правовая категория : [монография] / А.В. Малько, В.В. Субочев. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 359 с.
5. Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективного гражданского права / С.Н. Братусь // Советское государство и право. – 1949. – № 8. – С. 30–37.
6. Маматказин И.Р. Процедурные правоотношения, возникающие в России в связи с действием Закона о государственных пенсиях : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / И.Р. Маматказин ; Пермский гос. ун-т. – Пермь, 2000. – 162 с.
7. Иванова Р.И. Правоотношения по социальному обеспечению в СССР / Р.И. Иванова. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1986. – 176 с.
8. Гречук Л.А. Субъекты-получатели в праве социального обеспечения России : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 «Трудовое право; право социального обеспечения» / Л.А. Гречук ; Томский гос. ун-т. – Томск, 2002. – 169 с.
9. Административное право : [учебник] / [К.С. Бельский, Ю.М. Козлов, Г.Н. Колибаба и др.] ; под ред. Ю.М. Козлова, Л.Л. Попова. – М. : Юристъ, 2000. – 728 с.
10. Сташків Б.І. Суб'єкти правовідносин у сфері соціального забезпечення / Б.І. Сташків // Право України. – 2003. – № 2. – С. 39–44.
11. Чутчева О.Г. Громадяни як суб'єкти соціально забезпечувальних правовідносин: теорія і практика / О.Г. Чутчева // Право України. – 2003. – № 7. – С. 65–69.